

УДК 347.4

DOI <https://doi.org/10.32837/chc.v0i39.374>

Гуйван Петро Дмитрович,

кандидат юридичних наук, заслужений юрист України,
професор

Полтавського інституту бізнесу

ORCID ID: 0000-0003-3058-4767

ЮРИДИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ДОБРОЇ СОВІСТІ ДЛЯ ДАВНІСНОГО ВОЛОДІЛЬЦЯ, ЙОГО ОБҐРУНТУВАННЯ З ПОЗИЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ ВИДИМОСТІ ПРАВА

Постановка проблеми. Для визначеності правового статусу суб'єкта, що утримує майно, стосовно якого він не має титулу, важливою обставиною є наявність у нього добросовісного стану. Розгортання цивільного обороту створило юридичні інструменти, що забезпечують захист володільця проти власника. Це такі інструменти, як набувальна давність, набуття власності в момент отримання майна від неповноважного відчужувача, обмеження ввідикації. Усі ці засоби пов'язані між собою, і в основі кожного з них перебуває добра совість набувача. При цьому в українському законодавстві юридичне значення надається добрій совісті саме на час набуття речі, а не при подальшому володінні нею. Добра совість незаконного окупанта має значення на момент отримання чужого майна. Втрата добросовісності в подальшому (повідомлення володільця про існування реального власника, пред'явлення ввідикаційного позову тощо) не впливає на правовий статус набувача.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням наукового дослідження добросовісності набуття чужої речі та її проявів під час давнісного володіння присвячені праці таких науковців, як Л. Эннекерус, П. Ертманн, Г.Ф. Шершеневич, К.І. Скловський, Д.В. Дождьов, В.П. Маковій та інші. Водночас питання залишається вельми актуальним, адже сучасне законодавство не дає чіткої відповіді на деякі запити реальної практики. Скажімо, не визначено правове значення доброї совісті давнісного володільця в процесі його протидії вимогам власника про витребування речі, не набули однозначної оцінки діяння окупанта, які той мусить

чинити, аби дотриматися вимоги закону про відкритість володіння. Усе це має істотний вплив на результативність застосування інституту набувальної давності, і у такий спосіб – поліпшення динаміки матеріальних відносин. У даній праці вказані питання досліджуються, виходячи з того важливого принципу, що фактичні відносини мають регулюватися з урахуванням їхньої правової співмірності.

Тож метою роботи є правове обґрунтування юридичних способів для досягнення оптимального співвідношення між задоволенням інтересу особи, що втратила володіння, та інтересу добросовісного набувача майна.

Виклад основного матеріалу. Добра совість особи – це такий стан її волі, який характеризується вибачливим незнанням про об'єктивні перешкоди для досягнення поставленої юридичної мети, зокрема придбання приватного права [1, с. 81]. Відповідно, недобросовісний володільець (*malae fidei possessor*) знає або мусить знати, що він володіє чужим майном [2, с. 484]. Отже, наразі саме критерій добросовісності надає істотного значення претензіям учасників даних взаємин на набуття чи збереження приватного речового права. Попри юридичне значення доброї совісті на момент заволодіння чужою річчю, що надає правової визначеності можливості оформлення титулу і є складовою частинного фактичного складу для набуття власності чи права давнісного володіння, добросовісність володіння чужою річчю також характеризує порядок поведінки окупанта і впродовж набувальної давності. У цій якості вона впливає не на спосіб здійснення права, а на його

яка з часом перетворюється у дійсне право. Тут довіра до видимості права виникає не внаслідок поведінки псевдоуповноваженого, а в результаті тривалого належного відношення особи до речі, як до власної. Іншими словами, правови-значальним фактором є належність самого володіння, а не його походження. Відтак навряд чи правильно ототожнювати відкритість та добросовісність давнісного володіння [9, с. 10], оскільки останній чинник не впливає на можливість набуття права власності на майно. Разом із тим, зважаючи на фактично однаковий юридичний результат, окремі науковці пропонують кваліфікувати застосування видимості права для набувальної давності як певний юридичний ерзац, покликаний замінити негайне придбання власності більш складним правовим механізмом [10, с. 273–275]. На наше переконання такий варіант є неприйнятним: повторимо, набуття власності добросовісним суб'єктом від неповноважного продавця та за набувальною давністю суть різні матеріально-правові явища. Набувальна давність застосовується якраз там, де відсутня можливість негайного набуття власності в результаті добросовісної окупації речі.

Феномен припущення про видимість права та його ефективність має те значення, що воно ґрунтується на визнанні фактично існувавших відносин як підстави для правового перетворення. Такий наслідок є практично тотожним із правовим результатом юридичної презумпції, при цьому все ж має отримати обґрунтування та вказані підстави виникнення подібної дійсності. В усякому разі такий механізм мусить застосовуватися під час презумування відношення до речі як власної з боку володільця рухомого майна. Утім, подібне передбачення як видимість права втрачає практичний сенс, коли буде встановлено, що річ вибула від власника проти його волі, і він бажає віндикувати її до спливу позовної давності. Іншими словами, теза про видимість права не повинна діяти всупереч реальному праву власності, яке не є пасивним та було припинене в частині володіння з дефектом волі носія. Прирівнювання категорії «правове володіння» до видимості реального права дозволяє запровадити захист володіння в межах власницького захисту. Але при цьому неодмінно виникає низка проблем. Зокрема, якщо видимість права заміняє саме право, яке де-факто належало іншій особі, мають бути встановлені певні критерії такої заміни. Інакше існує великий ризик суб'єктивізму і сваволі. Це розуміють і дослідники питання.

Виглядає абсолютно неприпустимою думка в душі ідей вільного права без найменшого позитивно-правового поширення володіння відразу на всі випадки видимості такими, що відповідають праву [10, с. 280–285].

Водночас необхідно констатувати, що реально на практиці під час захисту володіння акценти робляться на користь фактичного стану речей, який полягає в пануванні над річчю. І то відбувається часто всупереч праву, навіть безспірному та очевидному. Відтак убачається, що поняття видимості права мусить мати не необмежене застосування, а використовуватися у випадках, коли певний правопорядок надає захист передбачуваній власності, або володінню, яке за своєю природою розглядається як таке, що потребує захисту як ерзац власності. Коли в такому разі дане володіння має якесь правове обґрунтування (наприклад, давнісне), то захищається вже не як видимість права, а заради нього самого. Це є проявом фактичного суспільного порядку який не повинен бути похитнутий суб'єктивізмом та самоуправством. Вказане право на захист все ж мусить відрізнятися від того, що притаманне істинному власникові. Володіння, хоча і створює захисну можливість у вигляді права, надає останньому значення похідного, тимчасового, бо саме охоронюване повноваження може бути піддане петиторному домаганням дійсного власника. Отже, правові наслідки фактичної окупації у вигляді встановлення захисної можливості посесорного характеру витікають із статусу кво як такого, і створюють більш м'які загальні умови, тоді як видимість права діє індивідуально залежно від конкретних її проявів стосовно лише того, хто їй довіряє. Ця довіра зумовлює захист тією мірою, в якій видимість була створена власною поведінкою уповноваженої особи або владним приписом чи адміністративним актом. Власне, і практичні наслідки цих двох підходів є різними: під час застосування механізму видимості права вони більш сильні, особа, що захищається за допомогою неї, отримує недоторканість, належну власникові. А володільницький посесорний захист надає набувачу лише певне, відмінне від оригінального охоронне право.

Як бачимо, між давністю як станом набувального власницького правового інституту і наслідками видимості права є багато значних розбіжностей. Але повністю відкидати значення цього принципу у процесі незаконної добросовісної окупації і подальшого утримання речі, звісно, не можна. Так, має серйозне значення видимість для покупця наявності повноважень в особі,

з якою останній укладає угоду про відчуження речі. У даному випадку видимість пов'язана виключно з тим аспектом, наскільки певні правові наслідки у вигляді набуття права можуть виникнути в результаті угод у комерційному обороті, коди контрагент не відповідає всім умовам, недотримання яких в інших випадках тягне недійсність відношення. Тож достатність окремих проявів видимості права, які надають можливість у такому випадку уявити наявність відсутніх у дійсності умов, дозволяє не рахуватися з дефектами з метою захисту обороту. У такий спосіб досягаються наслідки, що за певних умов перетворюють угоду в дійсну. Це зумовлено публічним інтересом до динамічності обороту за рахунок пожертви статичного інтересу щодо збереження непорушності правового становища. Інакше кажучи, йдеться про досягнення своєрідного балансу заради захисту матеріального обігу, при цьому, звісно ж, якісь суспільні інтереси, які заслуговують на захист, підлягають ущемленню. Відтак для вирішення проблеми в подібний спосіб шляхом встановлення якихось запобіжників слід враховувати головний момент: вказаний захист видимості може застосовуватися лише тоді, коли цього потребують інтереси суспільства.

Але в будь-якому разі видимість права прикриває в комерційному оброті дефекти не фактичного складу, а умови дійсності правовідношення. При цьому правилом є те, що відсутність дієздатності відчужувача може бути за певних умов компенсована добросовісністю набувача. Та цей результат досягається не завжди. Так, відсутність речово-правової угоди не може бути замінена доброю совістю окупанта, якщо вона була укладена без наявності згоди сторін або внаслідок помилки чи обману. Як бачимо, позитивний для обороту результат видимості права настає залежно не від об'єктивної наявності умов дійсності відчуження речі, а пов'язаний із тим що набувач суб'єктивно повірив в існування. При цьому не має вирішального значення той факт, чи була об'єктивна видимість права створена власником, чи неуповноваженим традентом. Одночасно законодавець не вимагає, щоб відчужувач доказував наявність у нього права у вигляді його видимості, закон навіть не вказує на обов'язковість фактичного володіння річчю з боку традента. Для набрання видимістю належної дієвості достатньо, щоб відчужувач мав ознаки володіння та також, принаймні, зовнішню видимість правомочності. За таких обставин законодавство надає видимості права реального характеру. Саме реальність

подібної видимості є належним обґрунтуванням *bona fides* окупанта, що формує його специфічний правовий статус як власника за правилом ст. 330 ЦКУ, надає йому змогу висувати наявні заперечення проти віндикації та, зрештою, набутти право власності в порядку набувальної давності за приписом ст. 344 ЦКУ.

Разом із тим маємо обґрунтовано заперечити тезу, висловлену свого часу П. Ертманном стосовно того, що під час отримання власності внаслідок спливу набувального строку в набувача видимість власного права перетворюється в реальне істинне право [10, с. 290–295]. Адже усвідомлювати наявність у себе видимості права, а не самого права, може лише особа, яка знає про наявність обставин для відсутності права – існування реального власника. Якщо ж окупант є добросовісним і йому не відомі та не можуть бути відомими фактори, що унеможливають заперечення проти віндикації, він набуває власність на річ відразу в момент її передачі. Якщо ж він знає про дефект свого володіння (наприклад, будучи на момент заволодіння добросовісним, він у подальшому дізнався про існування законного власника, чи навіть відбувся суд, який відмовив власнику в домаганні з-за спливу позовної давності), ні про яке усвідомлення володільцем видимості власного права на час переходу його у власність мови йти не може. Адже набувальна давність має місце лише тоді, коли відсутня можливість негайного добросовісного набуття. При цьому враховується тільки тривалість та безперервність володіння, і зовсім не обов'язково – добросовісність володільця. Інакше кажучи, якщо власність набувається в момент отримання майна від неповноважного традента, це завжди відбувається на основі видимості права, але отримання права власності на базі подібної видимості для володільця виключається.

Bona fides є характеристикою особистої поведінки конкретної особи, це відтворює її персональні відносини з іншими індивідами. Але добра совість сама по собі аж ніяк не може створити право. Як вказують дослідники питання, сторона, що уклала угоду з особою, яка, на її погляд, була уповноваженою на відчуження майна, захищена не тому, що вона набула відповідне право, а попри відсутність такого права. Слід відмітити, що добра совість набувача кардинально переоцінює сутність, здавалося б, недійсного договору відчуження. Саме дана властивість надає значення не технічного, а сутнісного характеру для подальшої

можливості набуття права власності. Добросовісність незаконного традента визначає такий стан свідомості особи, який характеризується вибагливим незнанням про об'єктивні перешкоди у досягненні переслідуваною юридичної мети – набуття права власності. Тут повністю діє теорія видимості, яка робить акцент на довірі до зовнішнього фактичного складу [4, с. 273].

Із проведеного дослідження можна зробити певні висновки. Вирішальну роль у визначенні значення bona fides грає воля законодавця, відтак добра совість тільки тоді грає певну юридичну роль, коли дозволяє протистояти володільцеві суб'єктивного права, і це санкціоноване законодавством. При цьому вибір ґрунтується на суспільній потребі в досягненні балансу між динамічністю відносин та гарантією обороту, з одного боку, і стабільністю прав – з іншого. Добра совість

сприяє першому з цих чинників та протистоїть другому. Подібне протистояння праву власності призводить до виникнення певного повноваження на боці добросовісного володільця і, що найголовніше, надає правову засади для можливості юридичного захисту такого права. Також протистояння праву власності ефективно проявляється у стані добросовісного набувача – у закупії, або давнісного володіння. Щодо проявів видимості права, то важливим є питання про реальність та значення ступеня добросовісності для набувача. Інакше кажучи, має існувати зовнішня подія, яка надає пануванню над річчю конкретної видимості правомірності [11, с. 133]. У цьому сенсі в набувача має бути достатня впевненість у наявності в нього права. При цьому слід погодитися з тезою, що наявність певних нестійких сумнівів не перешкоджає добросовісності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Скловский К.И. Применение норм о доброй совести в гражданском праве России. *Хозяйство и право*. 2002. № 9. С. 79–94.
2. Цивільне право України : підручник. У 2-х кн. / За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. Київ : Юрінком Інтер, 2002. Книга I. 720 с.
3. Белов В. Добросовестность, разумность, справедливость как принципы гражданского права. *Законодательство*. 1998. № 8. С. 20–54.
4. Энциклопедия Л. Курс германского гражданского права: Пер с нем. Т. 1, полутом 1 / Под ред. И.Б. Новицкого. Иностранная литература, 1950. 483 с.
5. Скловский К. Механизм перехода права и последствия цессии. *Хозяйство и право*. 2002. № 2. С. 60–67.
6. Дождев Д.В. Добросовестность (bona fides) как правовой принцип / Политико-правовые ценности: история и современность / Под ред. В.С. Нерсесянца. М., Едиториал УРСС, 2000. С. 96–128.
7. Скловский К.И. Применение гражданского законодательства о собственности и владении. Практические вопросы. Москва : Статут, 2004. 234 с.
8. Амфитеатров Г.Н. Вопросы виндикации в советском праве. *Советское государство и право*. Москва : Наука, 1941. № 2. С. 38–47.
9. Цікало В.І. Давність у цивільних правовідносинах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2004. 19 с.
10. Эртманн П. Основы учения о видимости права / Пер. с нем. А.А. Новицкой, Е.А. Польшиковой. *Вестник гражданского права*. 2011. № 4. С. 273–305.
11. Дернбург Г. Пандекты. Т. 1, ч. 2: Вещное право. Санкт-Петербург : Гос. Тип., 1905. 364 с.

Гуйван Петро Дмитрович

ЮРИДИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ДОБРОЇ СОВІСТІ ДЛЯ ДАВНІСНОГО ВОЛОДІЛЬЦЯ, ЙОГО ОБҐРУНТУВАННЯ З ПОЗИЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ ВИДИМОСТІ ПРАВА

Дана наукова стаття присвячена дослідженню питання про юридичне значення такої категорії правового статусу набувача чужої речі, як його добросовісність. Вивчено сутність цього явища, встановлено, що саме критерій добросовісності надає істотного значення претензіям учасників даних взаємин на набуття чи збереження приватного речового права. У праці підкреслюється, що, окрім значення доброї совісті на момент заволодіння чужою річчю, що надає правової визначеності можливості оформлення титулу і є складовою частинного фактичного складу для набуття власності чи права давнісного володіння, bona fides також характеризує порядок поведінки окупанта і впродовж набувальної давності. При цьому добра совість тільки тоді має якісь правові наслідки, коли вона протиставлена суб'єктивному праву. За таких умов вона придбаває безпосереднє юридичне значення, в тому числі і як умова набуття та захисту права. Добросовісність володіння чужою річчю є внутрішнім показником усвідомлення певного майнового стану самим суб'єктом. У цьому сенсі у статті зроблена оцінка вказаного статусу з позицій наукової концепції про видимість права. За посилами цієї теорії давність також розглядається як наслідок видимості права, попри те, що вона виникає та триває всупереч волі учасників відносин та незважаючи на їхнє усвідомлення цього факту. Відтак добросовісне безперервне та відкрите володіння майном як власним упродовж строку набувальної давності найпоказовіше пов'язувалось із видимістю власності. Тож поняття добросовісності в сенсі особистісного сприйняття реально наявних ціннісних орієнтацій тісно пов'язано із принципом захисту видимості права, оскільки спрямована на усвідомлення його третіми особами. У роботі відмічені певні відмінності під час застосування теорії видимості права при набутті власності добросовісним набувачем від

